

A filozófus feladata: hermeneutikai olvasat (Fehér M. István)

„Nem az előítéletektől kell szabadnak lennünk, hanem azon lehetőség számára kell szabadon állnunk, hogy valamely előítéletet a döntő pillanatban, a *dologgal való szembenézés hatására* feladjunk.”

Heidegger

(az alaphangoltság)

Mikor Fehér M. István előző éveiben megjelent köteteinek „kései” olvasatára vállalkozom¹, akkor elsősorban annak a szemléletnek a megjelenítése, rekonstrukciója adja az ihletet, amit a fent jelzett cím is sugall. A filozófus „feladatának” megjelenítése, kikérdezése az egyik, ami természetesen az alkotó habitusából és a külső elvárásokból egyaránt származik. Majd ennek sajátos hermeneutikai olvasatával foglalkozunk a párbeszéd másik szereplőjeként, amúgy hermeneuta körültekintéssel. Az alkotói habitus, ami a befogadói újraalkotásként is értendő első menetben a „filológiai” hermeneutikai státushoz köthető. Aminek jelentésbeli árnyaltsága majd kiderül, most csak annyit, hogy a szkepticizmus heideggeri rejtélyeinek fölfejtése nyomán épül fel az első könyv, nagyon gondos aprómunkák egymásba kapcsolódásával. Míg a Gadamer-recepciót előmozdító második kötet a fő mű továbbgondolási lehetőségeit és hátterét tárja elénk. Aminek „kiegészítéseként” megjelennek azok a bizonyos egyedi filozófusi kérdésfeltevések, amit mindenki saját válaszlehetőségei felől értelmezhet.

¹ Fehér M. István: Heidegger és a szkepticizmus 1998, Korona Nova, Bp., 178. Fehér M. István: Hermeneutikai tanulmányok I. 2002, L' Harmattan, Bp., 199.

A *Lét és idő* hetedik kiadását követő szöveghelyeken a szkepticizmust érintő 44. Paragrafus 11. mondatában² az eredeti *nie* (soha) helyére került a *je*, aminek csak első pillantásra nincs jelentősége, ám ha közelebbről megnézzük a dolgot, s ezt teszi folyamatosan Fehér M., akkor egy ilyen apró mozzanattól a heideggeri filozófia más hangokat megszólaltató radikalitása is kihallható.

Magától értetődik, s itt kitérhetünk a fentebb jelzett filológiai-hermeneutikai aspektusra, hogy a lábjegyzetekben, amelyek a források alapos, gondos ismeretét hivatottak megjeleníteni a háttérből, megtalálhatjuk a fő mű Bast-Delfosse-féle filológiai kézikönyvét³, amihez társul számos előző kutató ugyanezen probléma iránti érzékenysége. És azt is hozzátehetjük, hogy a lábjegyzetek a kutatási kontextus és a továbblépés irányait egyaránt jelzik. Elgondolható, hogy milyen új irányokat lehet/lehetne felvenni, a szellemtudományi háttér vagy a fenomenológiai indulás és újraformálás jegyzetekben közölt, eddig még ki nem munkált megjegyzéseiből, azaz ha csak a jegyzeteket olvasnánk a könyvből, akkor is rengeteg megtermékenyítő impulzusra találnánk.

Nincs ez másképp a *Hermeneutikai tanulmányok I.* kötetében sem, ott még azzal megtoldva a dolgot, hogy a kutatás gyakorlati vonatkozásainak elejtett, de felvehető szálait is megtaláljuk a politikai filozófiai impulzusoktól a konkrét esztétikai meglátásokig. Mindezt abba a filozófiai hermeneutika/hermeneutikai filozófiai kontextusba helyezve, ami az elmúlt évtizedek fő kutatási irányait megjelenítette ebben a tárgykörben.

Milyenek találhatjuk ezt az alaphangoltságot első pillantásra? Egy biztos, hogy nem kevés fáradságot igényel a gondos olvasás, a források feldolgozásának egybevetése s a gondolatmenet követése. Az utánakérdezés, hogy miért éppen ilyen és ilyen logika mentén halad szerzőnk. Ám azt is látjuk, hogy ez az alapos, alapokat feltáró munka csak a külső szemlélő számára jelentkezik pusztán filológiai okoskodásként. Az utánajárást követően – s néhányszor explicit formában is – a praxist és jövőbeni „előrefutásainkat” is érintő horizontok mutatkoznak meg.

Ennek szellemében a szkepszis sajátos heideggeri birodalmában időzünk a kérdés és problémamegjelentés dinamikájának, antinómiájának

² Amiképp nincs kimutató (erwiesen), hogy vannak „örök igazságok”, akként nincs kimutatva az sem – amit vállalkozásuk ellenére a szkepticizmus cáfolatai alapján véve feltesznek –, hogy valaha is (je) „létezett” egy „valódi” szkeptikus. Sein und Zeit 15, kiad., Tübingen, Niemeyer, 1979, 228–229., *Lét és idő*. Ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Gondolat, Bp., 398–399.

³ Rainer A. Bast-Heinrich P. Delfosse: *Handbuch zum Textstudien von Martin Heideggers „Sein und Zeit” Band 1: Philologisch-kritischer Apparat*, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1979, 416.

szellemére kifutatva utólagos rekonstrukciónkat. Majd a tradíció hermeneutikájára összpontosítunk, különös tekintettel a már jelzett gyakorlati orientáltságra.

(a szkepszis birodalmában)

Nézzük elsőként a szkeptikus kételyen át a hermeneutikai kérdésig terjedő *Heidegger és a szkepticizmus* könyv elemzési szintjeit, ami rávilágíthat, milyen birodalomba tévedtünk, s egyáltalán tévedtünk-e. Mikor Heidegger a hagyományos ismeretelméleti szkepszissel szemben alapvető fenntartással él (kritikai szkepszissel), akkor azt az ingadozó álláspontot regisztrálhatjuk, ami ezen szkepticizmus *terapeutikus feloldása* és valamilyen *egzisztenciálisan átdefiniált* szkepszis általi helyettesítés között található, amihez az elemzés még azt is hozzáadja, hogy ezen a szinten bizonytalan marad a heideggeri mondandó, mert az mindenkori szkepticizmus-fogalmunktól függ.

Másodjára a *kritikai-destruktív* viszony kerül elénk, ami már átvezet a hermeneutikai beállítottságig, aminek előmunkálataihoz jelentős adalék volt a szkepticizmussal való kritikai számvetés. Itt lényeges hozadékként jelenik meg a szkepszisnél is radikálisabb hermeneutikai kérdés perspektívája, aminek letéteményese Heidegger radikális szkepszise avagy hermeneutikája.

Noha alapvetően hermeneutaként jelenik meg előttünk Heidegger, azért azok a gyökerek is beágyazódnak az alapvető elemzési kontextusba, amelyek a husserli örökségből adódnak (pl. az örök igazság kérdése vagy a felvilágosodás előítélet-mentességének kritikája). Fehér M. saját beállítódását „szövegközeli elemzésként” aposztrofáló műfajisága valóban a legapróbb részletekre kitér, s mint maga is látja⁴, ez a szolgáló, az értelmezett szöveg szolgálatában álló „akcidentális szöveg” az elemzés körének bővítésére sarkall. Gondolhatunk itt az ontológiai igazságfogalom szkepticizmussal párhuzamba állítására, a kétség és kétségbeesés kierkegaardi fogalom-párjaira vagy a szkepticizmusprobléma wittgensteini meglátásainak analógiáira, amit termékenyen látunk viszont a kontextuális elemzések keretében. Nincs ez másként az antidogmatizmus, ateizmus és szuperszkepticizmus során sem, ami rendkívül plauzibilis módon jelenik meg a húszas évek Heidegger-írásainak elemzésekor; mindezt kifuttatva arra a lényeges meglátásra, hogy a szkepticizmusprobléma filozófiai nézőpontjának és előfeltevés-rendszerének elvi elutasítása-meghaladása vezette Heideggert (többek között) az ember tényleges-történeti életéhez való odaforduláshoz. De a jelen kutatási perspektívát is jól demonstrálja Köchler könyvé-

nek sajátos recepciójával és a felvilágosodás kritikai felülvizsgálatának még ma is időszerű kérdéseivel.

Érdeemes kiemelni Fehér M. következetes elemzési beállítódását, amely valóban a dolog felé közelít. Mikor például az implikáló kulcsmondat kapcsán az abszolutizmus és szkepticizmus mindkét állítását („Vannak örök igazságok” és „Nincsenek örök igazságok”) a fenomenológiai maximumán túllépőnek értékeli, mivel azok valami olyat állítanak, ami nincs ki és felmutatva. A megfogalmazás így már előrevetíti az elemzésnek azt a középponti megállapítását, hogy: „miként nincs kimutatva, hogy vannak örök igazságok. Úgy az abszolutista hasonlóképpen nem tudja kimutatni, hogy ne lettek volna szkeptikusok”.⁵ A heideggeri elégedetlenség nyomait kutatva figyelhetünk az igazságfogalom logikai és logosz által létrehozott különbözőségére, ami a hermeneutikai filozófia antidogmatikus jellege felé irányít. Érdekes, bár az egészet megfigyelve egyáltalán nem meglepő, hogy Heideggert elemezve Fehér M. hermeneutikai filozófiáról beszél, míg Gadamernél filozófiai hermeneutikai irányok felfejtésével, bemutatásával találkozunk. Ez részben érthető is - Gadamer kapcsán még szólnunk erről, most ennek Heideggerrel összefüggő tanulságait érintjük. Ennek jellegzetes tézise így hangzik: „A hermeneutika a dolgokkal igyekszik szembenézni. Fogalmak kiélesítése, konzisztenciája, formális ellentmondásmentessége nem öncél a számára, hanem csupán és egyedül a dolgokhoz való hozzáférés függvényében tesz szert jelentőségre. Fogalmak meghatározása, »fogalmi kérdések« tisztázása, meglehet, lényeges lehet, valamely »probléma« megoldása szempontjából - a hermeneutika tevékenysége azonban a *kérdés*.”⁶

A dolgokból kinövő kérdéseknek Fehér M. a könyv utolsó harmadában jár utánuk, amelyek nem problémátörténeti fogalomtisztázások (ez is fontos megállapítása!), hanem az ittlét-összefüggésekre reflektálóak. Két fontos összetevőt emelnék ki, s ez is összevethető és egybecseng a Gadamer-értelmezésekkel. Az egyik a *filozófia és ateizmus* összefüggéséhez kötődik. Heidegger korai vallásfenomenológiai előadásainak (1920-21) filozófiai konklúziója a hermeneutikai kérdés radikális nyitottságában s az ateizmus vállalásában ölt testet, ami a nyitottságot, a kérdés radikalitását és befejezhetetlenségét szavatolja. Majd ugyanennek a kérdésnek a folyománya, amit heideggeri intenciókból Gadamer bont ki, hogy a hermeneutika nem más, mint a végigvitt, magára a felvilágosodásra alkalmazott felvilágosodás (nem pedig annak elutasítása, visszavonása). Mindezek azt a Heidegger és Gadamer közötti kontinuitást is aláhúzzák, aminek kereté-

⁵ Uo. 38.

⁶ Uo. 92-93.

ben a filozófia áthagyományozott értelmezettségekhez kötődik, s a múlt felé fordulva saját fogalmainak eredetére kérdez rá a kritikai számvetés, destrukció jegyében. Ám ez a megértő, elsajátító és meghaladó, megújító filozófiai magatartás radikálisan eltér a mindenben való karteziánus kételkedés, múltat gondolattalanul elvető jellegzetességétől. A végkimenetelét tekintve egyetérthetünk a Heidegger Husserl kritikája nyomán megfogalmazottakkal, ám a hatástörténet alakulásába, dinamikájába bepillantva (amúgy gadameriánusan) már jóval differenciáltabban szemlélhetnénk a dolgot, mivel számtalan Descartes melletti, s azt keresztező szálon futottak már akkor is az értelmezések (Pascal, Nietzsche), ami jóval bonyolultabbá teszi a képletet. Egy dolog azonban jól körvonalazható szerzőnk nyomán: a mindig radikális újrakezdés, még ha az adottságokból és nyomokból is indul ki, más és más igézetekben a gondolkodás nyitottságát és befejezhetetlenségét hívhatja életre.

(a tradíció ösvényein)

A *Hermeneutikai tanulmányok I.* kötetének különböző tanulmányait immáron magára a hermeneutikára való irányultság, a gadameri fő mű újrakérdése jellemzi. A bevezető dolgozat Gadamer Igazság és módszerét járja körbe, jelezve azokat a pontokat, amelyek valóban filozófiai diszciplínává avatták a hermeneutikát. Jellegzetes kitörési pont a történetiség, azaz, hogy már történetiek vagyunk azelőtt, hogy történettudományt művelnénk, s ehhez kapcsolódóan a hagyományokhoz való viszonyulásunk autentikus módja az alkotó továbbvitel révén. Ezzel megalapozhatjuk Gadamer nyomán az autoritás és hagyomány rehabilitációját, aminek alaphangoltsága a megértés (nem duális módszerfogalom) és a dialogicitás. Jól látjuk, milyen döntő pontokon módosította a lehatárolt módszerfogalmakat Gadamer, s amint Fehér M. is kiemeli, ez nemcsak a történeti tudatra vetülő árnyékként jön számításba, hanem az esztétikai tudat kritikájaként is szükséges a probléma felfejtése. Ahol az esztétikai elmélet önértelmezése mögé nyúlunk vissza, az elfogulatlan elméleti konstrukcióktól nem megfertőzött tapasztalathoz, amely hozzásegíthet a műalkotásban igazságtapasztalatához, ahhoz az igazságtapasztalathoz, amit semmi másban nem érhetünk tetten. S itt azt szükséges kiemelnünk, hogy ezek a pontos, ám végeredményében nyitott rekonstrukciók számos ponton továbbgondolási esélyt kínálnak. A humán tudományok berkein belül a nem rögzíthető és bármilyen textusban és kontextusban felfejthető igazságoktól egészen a természettudományok hermeneutikájáig számos megtermékenyítő impulzust kölcsönözhetünk Gadamertől és a gondos, sokféle figyelő értelmezésektől, amelyben nem szükkölködik jelen könyv sem.

Előzőek egyik különös szegmensét érinti Fehér M., mikor a gyakorlat-fogalom és a politikai ész bukásának összefüggéseit veszi sorra. A gyakorlat leértékelésének ellenében mozgósított hermeneutikai eszköztár a szcientizmus másik partján teszi kérdésessé a tudás általánosságához és a gyakorlat egyediségéhez fűződő felvilágosult projekteket. S mindezt két nagyon fontos szempont alapján is továbbgondolja Fehér M. Egyrészt akkor, amikor kiemeli Gadamer hegeliánus felhangjait, és a megértés feladatát nem a múltbeli „objektív” helyreállításban jelöli meg, hanem a jelen számára történő integráláshoz köti, s ezzel a tudás és gyakorlat kettőssége már nem is merül fel kérdésként. Másrészt mindennek komplementer jellegét is hangsúlyozza, mikor ezt mintegy „kiegészítésként” fogja fel a heideggeri előrefutó „ismétlés” és „destrukció” feladataihoz képest.⁷

S talán az sem véletlen, hogy az egyik dolgozat címében feltett: létezik-e „a” hermeneutika kérdése, rendre előkerül. Mivel nemcsak az egyes fogalomtisztázások, a fogalmak tisztásra kerülése a hermeneutika feladata, de annak a fordulatnak a megjelenítése, kibontása is sürgető, ami elkülöníti a hagyományos hermeneutikát a filozófiai hermeneutikától. Azaz egy olyan filozófiának (hermeneutikainak) kellene rendre előlépnie, amely elutasítja, hogy az élet önmagának is elégséges, s ily módon képes filozófia nélkül is meglenni. S így nemcsak az ún. pozitív tudományokhoz való viszony máskéntjeként érthető a gadameri hermeneutika, de túllépésként is a szövegmegértés és -értelmezés általános tanán vagy az emberi alkotások és cselekedetek megértésén: közeledve az ember ontológiai dimenzióihoz.

Ez a gyakorlatiként és sikeres értelmezésként értett hermeneutika például olyan eleddig nem látott dimenziókat hozhat mozgásba, mint a politikum világa. Fehér M. megfogalmazásában mindez így szól: „Egy hermeneutikai közösség eszméje, melynek tagjai önmaguk végességének és történetiségének tudatában, egymással dialogikus viszonyban állva, egymás és a tradíció számára nyitottak, tudják és akarják egymást meghaladni, tudnak és képesek egymással kommunikálni, s ahol a politika »nem csupán az élet vagy az uralom megtartásának pusztá technikája«, hanem gyakorlati tudásként, *phorénésisként* a »lehető legjobb életforma« céljait szolgálja.”⁸ S azzal, hogy Fehér M. az érzéket emeli ki, az itt és most teendő lehetséges és helyes iránt, az absztrakt ideák megvalósítása ellenében értett hermeneutikai aktualitás eleddig kevésbé méltatott pontjára irányítja figyelmünket.

A jól szerkesztett könyv az előzőekben érzékeltetett meglátások nyelviségét, a szó, beszélgetés és dolog hármasságát is látóterünkbe hozza. A ha-

⁷ Vö. Fehér M. István: Hermeneutikai tanulmányok I. 2002, L' Harmattan, Bp., 48., 29. lábjegyzet

⁸ Uo. 97.

gyomány révén eljutó és nyelvi alakban élénk táruló dolog sikeres értelmezés révén a dolgot új, eddig még nem létrejött módon szólaltatja meg. S itt nemcsak a fenomenológiai-hermeneutikai empirizmus kritikája kap szót, de például a szemiotikával egybevetett hermeneutikai aspektus is, ahol a jel önmagától elfelé, önmagán túlra mutat, míg a szó elidőzésre késztet, szó és dolog kapcsolatának ontológiájához közelít. Mindez utóbbi az igazságtörténet helyeként „jön szóba”, sokak egymással való beszélgetésében formálódik.

S az utolsó - legterjedelmesebb - tanulmány a művészet, esztétikai és irodalom jellegzetességeit firtatja. Fehér M. a tőle megszokott precizitással jelzi, miként alapozhatja meg, milyen szerepe lehet a szellemtudományként értetett filozófiai hermeneutikában a művészetnek, kezdve a humanista tradíciótól az esztétikai tudat kritikáján át a műalkotás ontológiáig s az irodalmi műalkotás sajátos szerepéig. Az már más kérdés, hogy mennyire lehetne kritikával illetni például Gadamer Kanthoz fűződő viszonyát, ami még az Igazság és módszerben a művészet absztrakciójához és az igazságvesztés árán kivívott autonómiájához kötődik. Természetesen nemcsak Gadamer tette a későbbiekben árnyaltabbá álláspontját, de az individuális és érzéki logikáját megalkotó Kantot már jóval korábban másfelől is rekonstruálták, elég, ha Cassirerre vagy Baeumlerra gondolunk. S tulajdonképpen Fehér M. is ezt teszi, ha más utakon is, mikor az irodalom nyelviségét hozza élénk Gadamer nyomán, immár finomítva a fő mű e tekintetben kétségtelenül kritikus passzusait. Azzal pedig végképp egyetértünk, ami a művészet igazságértékének visszaperlésében ölt testet, s mi magunkat olyan részesedéshez segít hozzá, ami az esztétikai tudat igazságvesztésének felszámolásához járulhat hozzá.

A tradíció ösvényein járó s új utakat lelő vagy a régieket újrjáró és mindig mást felfedező Gadamer méltó tolmácsolásban részesül, s számtalan ötletnek járhatunk mi is utána, saját járatokat biztosítva magunknak és másoknak.

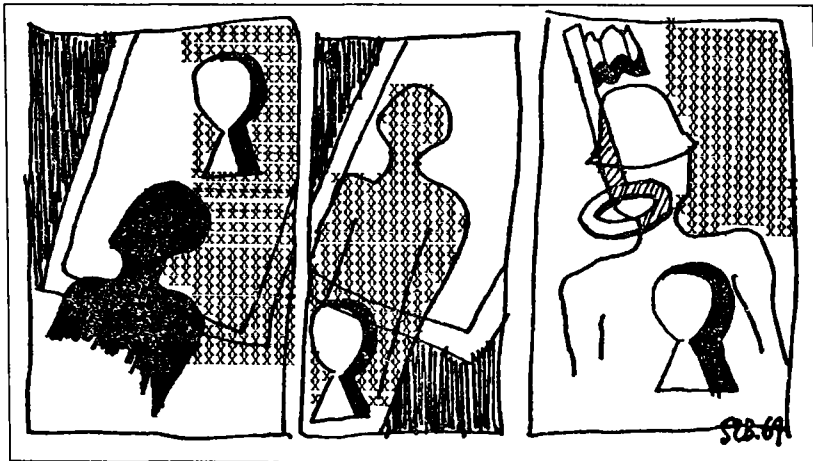
(a filozófus feladata: hermeneutikai olvasat)

Már az elején jeleztük, hogy csak látszólagos a filológiai pozíció, a pusztá rekonstrukció, mert mint láthattuk, Gadamer egy mondata, szkepszisnek és hermeneutikának egybeláttatását szorgalmazó kísérlete eredménynyel járhat: elsősorban a kérdezés révén kimunkálható és az evolutív szcientista programok ellenében vagy azok mellett. Ami véges lény utolsó és előre nem programozható egzisztenciátöbbleteként érti a mindig megújuló kérdezést, ami nem projektálható, algoritmizálható, s végérvényesen sohasem rögzíthető.

Másodjára megfogalmazhatjuk azt is, hogy a sokszor homályosként értett Lét és idő utáni Heidegger sajátos radikalitással, ha lehet mondani azt, töretlen energiával jelölte meg azokat a kérdéshorizontokat, amelyek a mindent biztosan leírni akaró és csak problémaként értett világtervező és -kivitelező mérnököket egyáltalán nem érdeklik.

S azt is megfigyelhettük - főként a Gadamer-elemzésekben, hogy a tradíció és autoritás rehabilitációja végigvihető a heideggeri destrukció nyomvonalán, ám nem elvetve a humanista hagyományt és a szellemtudományi háttérrel. Mindez egy sajátos aktualitáshoz vezethet a közösségi alapon értett politikai létezésünk újrafogalmazásától a művészet igazságértékén mozgósításáig, ahol mindkét szál még tovább bontható az innovatív gyakorlati értelmezések számára.

A fentiek tükrében megfogalmazhatóvá válik, hogy a filozófus hermeneutikai feladata mennyire sokrétű, s hogy milyen nyomvonalon munkálható ki az a bizonyos hermeneutikai filozófia a maga mindig más-ként értett változataiban.

Szombathy Bálint: Írógéprajz, 1969